

Рубель К.В.*

ВОДНОЕНЕРГЕТИЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОЇ КРИХКОСТІ ШАНХАЙСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА

У статті проаналізований деструктивний вплив міждержавних водноенергетичних суперечностей в регіоні Центральної Азії на організаційну стабільність Шанхайської організації співробітництва (ШОС). Доведено, що до їхнього врегулювання або мінімізації розширення кола держав-членів ШОС залишатиметься проблематичним.

Ключові слова: Центральна Азія, водноенергетичні суперечності, Шанхайська організація співробітництва (ШОС).

В статье исследовано деструктивное влияние межгосударственных водно-энергетических противоречий в регионе Центральной Азии на организационную стабильность Шанхайской организации сотрудничества (ШОС). Доказано, что до их улаживания или минимизации ожидать расширения круга государств-членов ШОС не следует.

Ключевые слова: Центральная Азия, водно-энергетические противоречия, Шанхайская организация сотрудничества (ШОС).

The article analyzes the destructive influence of the interstate water-energy contradictions in the Central Asia region on the organizational stability of the Shanghai Cooperation Organization (SCO/ShOS). It is proved that extension of the number of the SCO/ShOS Member-States is not expected until these contradictions are settled or minimized.

Key words: Central Asia, water-energy contradictions, the Shanghai Cooperation Organization (SCO/ShOS).

Постановка проблеми. Міцність і прогнозована стабільність будь-якої міжнародної організації залежить від великої кількості факторів. Одним із них є наявність/відсутність та ступень міждержавних суперечностей, що присутні у відносинах між її членами.

У 2001 р. світ дізнався про появу міжнародної «організації регіонального співробітництва нового типу» – Шанхайської організації співробітництва (ШОС), яка з моменту юридичного оформлення включила шість країн – Казахстан, Киргизію, Китай, Росію, Таджикистан й Узбекистан. З часом коло претендентів на членство в означеній організації істотно розширилося, в роботі її форумів почали брати участь держави з офіційним статусом спостерігачів (Монголія, Індія, Іран, Пакистан, Афганістан), у організації з'явилися офіційні країни-партнери «по діалогу» (Білорусь, Шрі-Ланка і Туреччина), певний інтерес до поглиблення співробітництва з ШОС виказали Непал, Катар, Сербія, навіть «дореволюційний» Єгипет. Уважно відстежують діяльність ШОС США, обидві Кореї і Японія. Були навіть пропозиції надати офіційний статус шосівських «партнерів по діалогу» США і НАТО [25], але далі обговорень справа не рушила.

* кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Воєнно-дипломатичної академії

Заявлене Президентом України В.Ф. Януковичем під час зустрічі із Президентом Росії В.Путіним в серпні 2012 р. прагнення України здобути статус спостерігача ШОС [24] потребує не лише оцінки можливостей і доцільності його отримання, але, насамперед, аналізу наявних та латентних протиріч всередині означеної регіональної організації. Проте маємо констатувати, що у вітчизняній політології практично не досліджуються як функціонування самої ШОС, так і проблематика потенційно конфліктогенного Центральноазійського регіону.

Метою даної статті є аналіз перспектив розширення Шанхайської організації співробітництва в умовах загострення міждержавних протиріч у середовищі її центральноазійських учасників, зокрема у водноенергетичній сфері.

Виклад основного матеріалу. Інтеграційна стратегія та політика Шанхайської організації співробітництва як суб'єкта міжнародних відносин протягом останнього десятиліття не відрізнялись послідовністю. На фоні зростаючого інтересу до організації в 2006 р. члени ШОС запровадили неофіційний мораторій на її розширення – і от уже шість років його постійно продовжують, хоча він і суперечить заявленим базовим цілям організації. Адже згідно статті 13 «Хартії ШОС» вона була оголошена «відкритою для прийому в її члени інших держав регіону, які зобов'язуються дотримуватися цілей і принципів означеної Хартії, а також положень інших міжнародних договорів і документів, прийнятих у рамках ШОС» [18]. В червні 2010 р. на саміті Ради глав держав ШОС у Ташкенті було офіційно ухвалено спеціальне «Положення про порядок прийому нових членів» в організацію, яким чітко сформульовані критерії, що ним має відповідати держава-претендент на членство у ШОС. До них віднесені: географічне розташування в межах Євразії, наявність офіційних дипломатичних відносин з усіма членами ШОС та невідданість санкціям з боку ООН, а також не перебування у стані воєнного конфлікту з іншою державою чи державами [23]. Передостанній пункт зробив проблемними перспективи членства у ШОС для Ірану (який двічі подавав заявку на входження до організації у 2007 і 2008 роках). Але найважливішою з причин, котрі завадили розширенню ШОС, є наявність істотних суперечностей в міждержавних стосунках засновників організації. І в першу чергу це стосується державних утворень, розташованих в межах «природно-географічного феномену» [16, с. 54], який в різні часи іменувався то Трансоксанією, то Мавераннахром, то Туркестаном, то Середньою Азією, а тепер все частіше називається на англомовний манер «Центральною Азією» («Central Asia»). Під цим терміном розуміються терени нинішніх Казахстану, Киргизії, Узбекистану, Таджикистану й Туркменії, а в розширеному розумінні ЮНЕСКО («Велика Центральна Азія») – з додаванням Афганістану, Монголії (включаючи китайську Внутрішню), Сінцзян-Уйгурії, Тибету, іранського Хорасану, індо-пакистанських Пенджабу й Кашміру, а також російської Республіки Тува, в межах якої власне і розташований умовний географічний «центр Азії» (в адміністративному центрі «Республіки Тува» місті Кизил).

Спробуємо розібратися, які суперечності ускладнюють відносини держав регіону між собою – і чим це може загрожувати ШОС з точки зору її внутрішньої єдності і організаційної стабільності.

Перша (і мабуть найболючіша) проблема – використання водних ресурсів. Так склалося, що аграрна активність людини в досліджуваному регіоні можлива лише за умови активного залучення іригаційних технологій. Близько 90% усього місцевого водовикористання припадає на сільськогосподарські зрошувальні системи [1, с. 14]. При цьому цілком природно, що основними споживачами означених водних ресурсів виступають мешканці рівнинних територій – тобто земель, які після розпаду СРСР опинилися у складі Казахстану (де базовими ріками місцевих іригаційних комплексів виступають ріки Сирдар'я, Талас і Чу) й Узбекистану (там зрошувальні системи прив'язані до рік Амудар'я і Зеравшан). Стік рік Амудар'я і Сирдар'я формується на гірських територіях Таджикистану й Киргизстану. Разом з тим, існуюча динаміка використання водних ресурсів в басейні Аральського моря засвідчує, що найбільшими споживачами води є країни «нижньої течії» [12, с. 269].

Має аналогічні інтереси в регіоні і Туркменістан, який живить водою знаменитий Каракумський канал, куди вода здебільшого приходиться знову від Пянджу-Амудар'ї і лише частково доповнюється двома річками афгано-іранського «походження» – Мургаб і Теджен. Але Туркменістан, оголосивши після здобуття незалежності нейтралітет, офіційно визнаний в 1995 р. ООН [20, с. 210], до ШОС вступати не збирається, тому його «водна проблематика» дещо виходить за межі означеного дослідження.

Розумне використання водних артерій давало змогу мешканцям рівнинних територій регіону тисячоліттями отримувати щедрі врожаї продовольчих і технічних культур, підтримувати високі стандарти політичного і культурного розвитку. Зовсім в інших умовах перебувають мешканці двох інших держав регіону – Киргизії і Таджикистану. Тамтешні природні ландшафти є гірськими, отже гідних аграрного використання територій в горах априорі менше від рівнини. Але своєрідність «водного питання» в Центральній Азії полягає в тому, що саме в горах знаходяться витoki більшості згаданих вище рік «іригаційного регіонального базису», що живляться не лише природними опадами, а й талими стоками льодовиків Паміру й Алтаю, і забезпечують понад 90% регіонального рівнинного водопотоку [2, с. 63].

До розпаду СРСР, коли кордони між республіками Середньої Азії були адміністративними, ніяких проблем не виникало: вода використовувалася в рамках єдиного водно-іригаційного комплексу, а союзний центр здійснював перерозподіл прибутків від цього на користь дотаційних Киргизії і Таджикистану. Цим займалися кілька відповідних організацій: Басейнове водогосподарське об'єднання, Міжреспубліканська координаційна водогосподарська комісія зі своїм Науково-інформаційним центром, Міжнародний фонд порятунку Аралу. Збиралися навіть за прийнятими на XXVI з'їзді КПРС «Основними напрямками економічного і соціального розвитку СРСР на 1981-1985 роки і на період до 1990 р.» подати в регіон додаткову воду з півночі методом «перекидання частини вод сибірських рік в Середню Азію і Казахстан». Після краху СРСР означений механізм перерозподілу природної «водної ренти» перестав діяти, бюджети усіх суверенних держав стали зовсім окремими – і в регіоні почали виникати періодичні «водні непорозуміння».

Утримувати грандіозні гідрокомплекси водосховищ є справою доволі коштовною і технічно дуже складною, а територіально після розпаду СРСР вони опинилися на теренах найбідніших матеріальними ресурсами центральноазійських країн – Киргизії (Токтогульське, Курпсайське й Ортококойське водосховища) і Таджикистану (Кайраккумське водосховище). Збудовані як системи міжреспубліканської господарської спрямованості означені гідровузли були життєво необхідними для живлення водою усіх зрошувальних систем регіону, але утримували їх тепер дві гірські республіки самостійно, вкладаючи в такий спосіб грандіозні як для їхніх бюджетів кошти у забезпечення водою своїх західних сусідів. В той час як згадані сусіди, отримуючи від означених водоймищ лев'ячу частку зиску, змогли істотно скоротити затрати на обслуговування «свої частини» іригаційних комплексів без суттєвої втрати їхньої результативності.

Так Казахстан, за даними експертів Світового банку, скоротив витрати на технічне обслуговування своїх зрошувальних систем у 21 раз [6, с. 5], фактично безкоштовно користуючись водою, яку для нього накопичувала, зберігала і через переповнення водоймищ просто вимушено скидала задаром Киргизія, бо перевантаження її водоймищ водою і так спричинило феномен масового підняття ґрунтових вод з ризиком переходу ситуації в системне заболочення навколишніх земель (особливо постраждали від цього Таласький і Араванський райони Киргизії [6, с. 14]).

У контексті з водною проблематикою на початку 90-х загострилися проблеми енергетичної стабільності регіону. Гірська Киргизія (при річному видобутку газу в обсязі близько 30 млн. м³ і реальних потребах у понад 500 млн. м³) [3, с. 43] в сезон зимових холодів потребувала енергії для елементарного обігріву, однак «братній» Казахстан погодився продавати

нафту й газ лише за світовими цінами і припинив поставки. Киргизія, де понад 70% мешканців жили нижче офіційно встановленої і так мінімальної межі бідності [15, с. 4], платити за енергоносії за світовими цінами не могла. Тоді Бішкек розпорядився спустити воду з гірських водоймищ заради отримання гідроелектроенергії, якою спробував замінити недоотримане від нафти й газу. З тих часів за період зими вода гірських водоймищ регулярно обігрівала Киргизію, але в казахстанських низинах лише частково акумулювалася в антропогенному озері Арнасай (що утворилося в середній течії Сирдар'ї) [2, с. 66], а в основному попусти розтікалася по засніженим полям. Та коли навесні вода ставала потрібна для аграрних потреб – її у киргизьких гірських водоймищах вже фізично не було.

Ситуація явно вимагала термінового вирішення, і вже у 1994 р. глави усіх п'яти зацікавлених країн регіону (Казахстан, Киргизія, Узбекистан, Таджикистан й Туркменістан) схвалили на зустрічі в узбецькому місті Нукус спільну декларацію, зобов'язавшись «підготувати спільну стратегію водорозподілу, раціонального водокористування й захисту водних ресурсів, а також підготувати на її основі проекти міждержавних правових і нормативних актів, що мають регулювати питання спільного використання й захисту вод від забруднення з урахуванням соціально-економічного розвитку регіону» [1, с. 46]. Створили навіть Міждержавну координаційну водогосподарську комісію усіх п'яти країн, а Казахстан, Киргизія й Узбекистан ще й підписали в тому самому 1994 р. «Договір про створення єдиного економічного простору», до якого в 1998 р. приєднався Таджикистан. Але розвинулись це об'єднання не змогло, декларації так і залишились деклараціями, тому держави-партнери почали тиснути на сусідів іншими засобами.

Киргизія почала показово порушувати узгоджені графіки спуску води через систему Наринського каскаду ГЕС [1, с. 45]. Стурбований Казахстан запропонував Киргизії створити двосторонній транснаціональний водний консорціум, через який в обмін на надійне водопостачання натякнув на можливість своєї дольової участі у технічному обслуговуванні затратних в експлуатації водоймищ. Однак офіційний Бішкек відповів прийняттям у край жорсткого проекту «Водної стратегії Киргизької Республіки», яким заявив про намір і надалі на власний розсуд керувати усією існуючою на теренах республіки водогосподарською інфраструктурою, а іноземних інвесторів допускати лише до спорудження нових і добудови недобудованих у минулому гідрокомплексів [1, с. 58].

Вихід із ситуації казахстанський президент Н. Назарбаєв спробував знайти у перевірених на Сході методах династичного шлюбу: видав у 1998 р. свою молодшу дочку Алію за Айдара Акаєва – старшого сина киргизького президента. Як наслідок, уже в 2000 р. Казахстан і Киргизія спромоглися досягти перших компромісів і підписали «Угоду про використання водогосподарських споруд міждержавного користування на ріках Чу і Талас» [1, с. 57]. Але вже за рік (2001) «міжпрезидентський» шлюб розпався, «Угода...» залишилася рамочною і тому в реальну дію так і не вступила. А далі Киргизія пережила аж дві «кольорові революції» і тепер вимагає від сусідів \$2,5 млрд. на спорудження нового каскаду ГЕС [1, с. 72] для того, щоб накопичених ресурсів води вистачало б і на енергетику – і на полив низинних сусідів.

Єдиний варіант впливу на Бішкек, який все ще використовує Астана для отримання належних водних ресурсів в належний час, стали періодичні масштабні закупівлі казахстанською стороною великих обсягів киргизької електроенергетики саме в період весни-літа – обсягом до 500 млн. кВт за сезон. Такий фінансовий «пряник» змусив Киргизію знову піднакопичувати воду за зиму, щоб скидаючи її навесні через свої гідроелектровузли здобувати означені обсяги електроенергії для експорту до сусідів. В результаті у 2008 р. із одного лише Токтогульського водосховища казахстанська іригація своєчасно (тобто протягом так званого «вегетаційного періоду») отримала 600 млн. м³ води, що удвічі збільшило сезонний стік Сирдар'ї [8, с. 124]. Та навіть такі пожежні заходи дали Астані змогу лише дещо збалансувати ситуацію, однак про її кардинальне вирішення говорити зарано, що засвідчують масштаби

вимушеного скорочення казахстанських посівних бавовнику (на 20 тис. га) та бахчевих культур (на 30 тис. га) [8, с. 115].

Не так драматично, але по суті за схожим сценарієм розвивалася водна ситуація у «традиційно складних» [9, с. 248] відносинах суверенних Таджикистану й Узбекистану. Після здобуття незалежності поливні системи Узбекистану стабільно отримували не більше 75% потрібної для іригаційних потреб води [8, с. 124], Вільної електроенергії для експорту Таджикистан все одно не мав. Востаннє це проявилось взимку 2008 р., коли в сезон сильних морозів енергетичні системи гірської республіки не впоралися з колосальними, як для неї, об'ємами споживання електрики, і країна опинилася на грані цілковитого соціально-економічного колапсу. У Таджикистані зупинили усі заводи й фабрики [10, с. 154]. За 2008 рік зовнішній борг Таджикистану збільшився на 20%.

Результатом морозної зими став стрімкий економічний обвал республіки, коли кожне сьоме промислове підприємство взагалі перестало працювати [8, с. 119], вимушений імпорт у 2,2 рази перевищив експорт [8, с. 122], а золотовалютні резерви Таджикистану скоротилися до мізерних \$200 млн. [8, с. 118]. Протягом усієї зими дві третини мешканців республіки отримували доступ до електроенергії не більше двох годин на добу. І це при тому, що саме на теренах Таджикистану знаходиться три п'ятих усіх водних ресурсів Центральної Азії [2, с. 71], а його можливий гідроенергетичний потенціал спеціалісти оцінюють у гігантські 572 млрд. кВт/год. [2, с. 76]

За таких обставин реакція Узбекистану на проблеми стала істотно відмінною від дій Казахстану стосовно Киргизії. В межах критично перенаселеної Ферганської долини за наказом узбецького уряду і за кошти китайського кредиту [8, с. 125] терміново почалося спорудження чотирьох «заміщуючих» водоймищ – Чартакського, Джидалійського, Кенкульсайського і Резаксайського. Перше із них – Чартакське – уже ввели в дію у 2008 р., але його обсяг ще явно недостатній для вирішення водної проблеми Узбекистану. Проте після завершення будівництва усіх чотирьох водосховищ – особливо після спорудження найбільшого із них Резаксайського (запланований об'єм 660 млн. м³) – Ташкент сподівається, що офіційний Душанбе вже не зможе шантажувати сусіда несезонними скидами води – їх надійно зберуть у підконтрольні узбецькій стороні водоймища і пустять на поля у потрібний для цього «вегетативний період». Однак і тут ситуація не в усьому виглядає безхмарною.

По-перше, узбецькі водоймища спроектовані як рівнинні, а отже їхнє спорудження спричинить zalивання великих земельних масивів, котрі саме і збиралися реанімувати додатковими водами. По-друге, рівнинні водоймища матимуть велику незахищену від палючого сонця площу «водного дзеркала», з якого вода під променями середньоазійського сонця може надто швидко випаровуватись, залишаючи по собі солонуватий осад. Прорахувати на перспективу як такою водою здійснювати полив і чим це може загрожувати навколишнім полям поки що важко. По-третє, Ферганська долина лише географічно є природною спільністю, проте в політичному плані вона тільки частково належить Узбекистану, а частково – все тим же Таджикистану (Согдійська область) і Киргизії (частина Джелалабадської, Ошської і Баткенської областей). Як вплине поява великих площиною водоймищ на навколишній клімат – ніхто спрогнозувати зараз не може. В разі виникнення екологічних негараздів, Узбекистан може очікувати лише вкрай негативної реакції від сусідів.

По-четверте: в узбецькій частині Ферганської долини проживає близько мільйона етнічних таджиків і до двохсот тисяч киргизів, радикальна частина яких під крайніми ісламськими гаслами уже кілька разів «відзначилась» участю у масових соціальних заворушеннях в регіоні [4, с. 166]. Майже 70 проблемних з точки зору точної делімітації кордонів ділянок є на стику Ошської і Баткенської області Киргизії та Худжандської області Таджикистану [21, с. 103]. Причина зрозуміла: нинішні кордони суверенних центральноазійських держав дісталися ним у спадок від колишнього Радянського Союзу. У регіоні прогнозується поява потен-

ційно слабо захищених перед можливими атаками терористів рівнинних водоймищ великої площі, що робить Ферганську долину надзвичайно вразливою з фізичної точки зору: достатньо зруйнувати захисну дамбу – і руйнівної повені не уникнути. А чи зможе узбецька влада надійно контролювати увесь периметр дамб і гребель – питання донині відкрите. радикальних чи близьких до радикалізму організацій в регіоні нараховуються десятки.

До проблем таджицько-узбецького водного суперництва підключився і нейтральний Туркменістан, розгорнувши з тих самих причин і з тою самою метою будівництво рівнинного водосховища з використанням водопотоку знаменитого Каракумського каналу. Цей проект, названий «Озером Золотого віку», передбачає створення штучного рівнинного водоймища об'ємом у 132 км³, для заповнення якого щорічно планується спрямовувати до каналу десять додаткових кубокілометрів води ріки Пяндж [1, с. 64]. Але такий перерозподіл водних ресурсів неодмінно позначиться на водопотоці ріки Амудар'я (Пяндж є її головною притокою), а від цього має остаточно екологічно загинути Арал.

Не відкидає Узбекистан і ідею про можливість силового розв'язання водних проблем регіону – причому, це стосується не стільки іраномовного Таджикистану, скільки «братньої» тюркомовної Киргизії. Наполягаючи на неодмінному збільшенні скидання води через підконтрольний Бішкеку Наринський каскад ГЕС саме у вегетативний весняно-літній період, Ташкент розмістив на постійній основі на самому узбецько-киргизькому кордоні у безпосередній близькості від Токтогульської ГЕС спеціальний підрозділ аеромобільних військ та провів на його базі кілька демонстративних навчань узбецької армії із залученням бронетехніки і бойових гелікоптерів.

Киргизія у відповідь нагадала, що в разі підризу греблі означеної ГЕС «водний потік змете з лиця землі Ферганську й Зеравшанську долини» [2, с. 71], а ще реанімувала у складі своїх збройних сил інститут 8-ї гвардійської Панфіловської дивізії – уславленої героїкою Московської битви 1941-1942 рр. та успішними бойовими діями в Афганській війні 1979-1989 р. Свого часу після розпаду СРСР ця «іменна» радянська дивізія опинилась на території суверенної Киргизії і виявилась надто великим військовим з'єднанням для мізерних за чисельністю (менше 20 тис. чол.) киргизьких збройних сил, тому в 2003 р. її розформували. Але в умовах неприхованих військових погроз з боку офіційного Ташкенту керівництво Киргизії вирішило нагадати про бойові традиції своєї «дикої» гвардійської дивізії, і в липні 2011 р. (офіційне пояснення – з нагоди 70-річчя її утворення) 8 гвардійська Режицька ордена Леніна Червонознаменна ордена Суворова мотострілецька дивізія імені Героя Радянського Союзу генерал-майора І.В. Панфілова знову з'явилася у складі Збройних Сил Киргизії як цілісна самостійна бойова одиниця [7]. Нововідроджену дивізію розмістили на півночі республіки в Чуйській долині. Її очолив колишній заступник міністра оборони Киргизької Республіки, а нині командувач Колективних сил швидкого розгортання (ОДКБ) Центральноазійського регіону колективної безпеки [11] «досвідчений офіцер полковник» [13] Меліс Сатибалдієв.

Логічним завершенням протистояння стала хвиля масового обопільного мінування кордонів, яка зачепила в 2000-х роках узбецько-таджицький, узбецько-киргизький і таджицько-киргизький кордони [21, с. 104].

Нарешті, не варто забувати, що на води Пянджу, а також Кундузу, теоретично є ще один законний претендент – Афганістан. Адже згідно радянсько-афганської угоди 1946 р. і додатковому двосторонньому протоколу 1958 р. ця країна має право щороку забирати на свої іригаційні потреби 9 км³ води із прикордонних рік Пяндж і Кундуз [1, с. 62] – а це близько 10% сумарного річного стоку ріки Амудар'я (загальний об'єм річкового стоку Амудар'ї оцінюється у 79,4 км³ води [2, с. 65]). Останніми роками через відомі воєнно-політичні катаклізми іригаційна складова господарського комплексу Афганістану перебуває не в кращому стані, і країна використовує на свої поливні потреби не більше двох кубокілометрів води. Саме це дає Узбекистану й Туркменістану сподіватися на заповнення своїх рівнинних водоймищ. Та

якщо воєнно-політична обстановка в Афганістані стабілізується, і його відбудовані іригаційні системи заберуть із водопотоку Пянджу свої законні дев'ять кубокілометрів, для заповнення чотирьох стратегічних узбецьких водосховищ і туркменського «Озера Золотого віку» просто не вистачить вільних водних ресурсів.

Спробував зайнятись спорудженням аналогічного рівнинного водосховища для контррегулювання водних потоків і Казахстан. Розробили навіть проект штучного «моря» – Коксарайське водосховище – на базі вод Сирдар'їнського басейну. Але таке штучне водоймище виглядало надто мілководним і мало затопити собою настільки багато вартих аграрного використання земель, що уже в 2002 р. Астана від цього проекту офіційно відмовилася [1, с. 72].

Востаннє знайти порозуміння у водноенергетичному питанні на регіональному рівні самих центральноазійських держав президенти Казахстану, Киргизії, Таджикистану й Узбекистану спробували на своєму неформальному колективному саміті у вересні 2006 р., домовившись «створити міждержавний водноенергетичний консорціум для розв'язання проблем водокористування й гідроенергетики в регіоні» [21, с. 181], але і цього разу далі райдужних сподівань справа не рушила.

На всі ці проблеми нашаровуються ускладнення загального екологічного характеру. Від глобального потепління за останні півстоліття гірські льодовики Таджикистану й Киргизії втратили чверть своїх кригових ресурсів [1, с. 14] і продовжують регулярно скорочуватися зі швидкістю в 1% на рік [8, с. 125]. А це означає, що якщо така негативна тенденція матиме місце і в майбутньому, то за кілька десятків років у всіх згаданих вище старих і новозбудованих водоймищах просто не буде чого зберігати. І тоді «киргизька і таджицька вода, можливо, коштуватимуть дорожче від казахстанської нафти чи туркменського газу» [20, с. 204].

Проблема захисту водосховищ є для країн регіону однією з пріоритетних і для її вирішення вони намагаються використати безпековий потенціал ШОС. Ознакою цього є сценарії окремих антитерористичних навчань, які були проведені Регіональною антитерористичною структурою (РАТС) ШОС. Зокрема, у травні 2007 р. на унікальному киргизькому військовому полігоні «Едельвейс», що поблизу знаменитого «Гарячого озера» Іссик-Куль, пройшли четверті шосівські навчання спецслужб «Іссык-Куль-антитеррор-2007», до участі в котрих планувалося вперше залучити військовиків усіх шести членів організації, а також спостерігачів від країн, що нещодавно отримали статус спостерігачів ШОС. За сценарієм навчань «умовні терористи» замінували греблю стратегічного Орто-Токойського водосховища і, захопивши автобус з заручниками, намагалися на ньому прорватися на аеродром Кант, щоб звідти на захопленому літаку чи вертольоті втекти за кордон. Проте узбецька сторона навчання проігнорувала, за нею послідували Китай і Таджикистан, і в результаті учасниками командно-штабного етапу навчань стали лише три шосівські країни – Киргизія, Казахстан і Росія. Проте бойові підрозділи киргизьких Міноборони, Комітету державної безпеки, інших силових відомств в реальних навчально-бойових маневрах продемонстрували свої можливості у захисті стратегічних об'єктів. Спостерігачами на іссик-кульських навчаннях були делегації від спецслужб усіх шести шосівських країн (на рівні заступників глав антитерористичних відомств), а також представники антитерористичних структур ОДКБ, Антитерористичного центру СНД і, зрозуміло, від РАТС ШОС [17].

У 2007 р. на саміті глав держав СНД у Санкт-Петербурзі президент Казахстану Н. Назарбаєв з подачі тогочасного мера Москви Ю. Лужкова запропонував реанімувати (тепер уже на ринкових засадах продажу води) підзабутий радянський проект перекидання частини стоку сибірських рік до Центральної Азії, оскільки при іншому розвитку подій «конфлікти, пов'язані з водними ресурсами, можуть вийти за межі регіону» [2, с. 79] Центральної Азії та підірвати єдність і СНД, і ОДКБ, і ШОС.

Гостроту водноенергетичних суперечок у відносинах центральноазійських членів ШОС не варто недооцінювати, що чудово розуміють основні «гравці» Шанхайської організації спів-

робітництва – Китай і Росія. І Москва, і Пекін докладають чималих зусиль до того, щоб результативно розв'язати центральноазійський вузол суперечок, не допустити його перетворення на «Євразійські Балкани» [19, с. 184]. Китай, який з 2003 р. офіційно прописав у своїй зовнішньополітичній концепції основним пріоритетом власної міжнародної стратегії створення із навколишніх країн свого «дружнього мирного оточення» [5, с. 153], уже допомагає Узбекистану будувати його каскад рівнинних водосховищ, а в червні 2009 р. на Єкатеринбурзькому саміті ШОС голова КНР Ху Цзіньтао пообіцяв виділити \$10 млрд. допомоги країнам Центральної Азії для подолання ними руйнівних наслідків світової економічної кризи [16, с. 75]. І це при тому, що сам Китай також від світової кризи істотно потерпає. Крім того, в обмін на доступ до таджицьких надр Пекін взявся добудувати за власний кошт на р. Вахш сумнозвісну Рогунську ГЕС, яка була спроектована ще у радянські часи, і яку свого часу таджикам обіцяв спорудити Іран (плануючи вкласти у цей проект понад \$120 млн. інвестицій [9, с. 249]), а тепер вкладанням ще \$600 млн. інвестицій збирається добудувати Китай [14].

Свою лепту в оздоровлення водноенергетичної ситуації в регіоні привнесла і Росія, коли протягом 2008-2009 років добудувала і ввела в експлуатацію на тій же р. Вахш подвійну систему Сангутдинської ГЕС з так потрібним Таджикистану ресурсом у 670 мВт потужності [1, с. 73]. Щоправда, і цих енергоресурсів Таджикистану, здається, не вистачить на всі його потреби, тому Душанбе вже шукає інвесторів на ще один проект гідроелектростанції на р. Пяндж – Даштиджумську ГЕС.

Безпекова ситуація у Центральній Азії була предметом обговорення під час офіційного візиту Президента РФ В. Путіна до Киргизстану у вересні поточного року, під час якого була укладена Угода про будівництво та експлуатацію ГЕС «Камбарати-1» і Верхньонаринського каскаду гідроелектростанцій. Водночас транскордонні проблеми використання водних ресурсів в Центральній Азії обговорювались під час візиту Президента Казахстану Н. Назарбаєва до Росії у жовтні цього року. Констатувалось, що проблема може призвести до регіонального збройного конфлікту. Російська сторона ініціювала обговорення питання щодо можливої спільної участі РФ, Казахстану та Узбекистану в будівництві ГЕС «Камбарати-1» у Киргизії. Очевидно, що В.Путін намагається з одного боку в даному питанні підтримати свого стратегічного партнера – Казахстан, але з іншого боку – не допустити остаточного розриву відносин з Узбекистаном, який найболючіше реагує на плани реалізації крупних гідроенергетичних проектів в Киргизстані і Таджикистані.

Висновки. Усі спроби розв'язати водноенергетичні суперечності чотирьох центральноазійських країн власними силами поза межами інших інтеграційних об'єднань виявились повністю неефективними. Вони залишаються основним конфліктогенним чинником у регіоні.

Наявність гострих суперечок серед шосівських «малих» і «середніх» держав продовжує зберігати свій конфліктний потенціал і тим самим заважає подальшому розширенню означеної організації. Адже не впоравшись з водноенергетичними проблемами Центральної Азії, ШОС не може ризикувати додаванням до них інших регіональних конфліктів – того ж індопакистанського або афганського. Інакше організація ризикує перетворитися із сукупності стратегічних партнерів на політичний майданчик для перманентного обговорення взаємних претензій її учасників. Щоб гарантувати внутрішню стабільність ШОС головні «актори» означеної організації (КНР і РФ) мають посприяти мінімізації або взагалі залагодженню згаданих суперечок. Обидві країни вирішують цю проблему як в рамках міжнародної організації, так і на рівні двосторонніх відносин з центральноазійськими країнами. В рамках саме ШОС, а не інших безпекових організацій, до яких входять країни регіону, легітимізовані спільні антитерористичні навчання, які за своїм профілем спрямовані саме на захист такого типу об'єктів як ГЕС, водосховища тощо.

Означений висновок варто враховувати Україні в розбудові її стратегії відносин з ШОС як із впливовою міжнародною організацією. У перспективі не виключається отримання Ук-

раїною певних преференцій від набуття нею статусу спостерігача в цій організації. Проте сьогодні Росія, в умовах загострення центральноазійських протиріч, навряд чи виступатиме посередником у вирішенні цього питання.

Список використаних джерел та літератури

1. Водные проблемы Центральной Азии / К.Л. Валентини., Э.Э. Оролбаев, А.К. Абылгазиева. – Бишкек: МИСИ; Социнформбюро; Фонд им. Ф. Эберта, 2004. – 142 с.
2. Гусейнов В., Гончаренко А. Водные ресурсы ЦАР / В. Гусейнов, А. Гончаренко // Центральная Азия. Геополитика и экономика региона. – Москва: Ин-т стратегических оценок и анализа, 2010. – С. 61-80.
3. Гусейнов В., Гончаренко А. Энергетический потенциал региона / В. Гусейнов, А. Гончаренко // Центральная Азия. Геополитика и экономика региона. – Москва: Ин-т стратегических оценок и анализа, 2010. – С. 28-61.
4. Гусейнов В., Демиденко С. Проблемы религиозного радикализма / В. Гусейнов, С. Демиденко // Центральная Азия. Геополитика и экономика региона. – Москва: Ин-т стратегических оценок и анализа, 2010. – С. 161-177.
5. Демиденко С. КНР и государства ЦАР / С. Демиденко // Центральная Азия. Геополитика и экономика региона. – Москва: Ин-т стратегических оценок и анализа, 2010. – С. 143-161.
6. Ирригация в Центральной Азии. Социальные, экономические и экологические аспекты / Дж. Бакнелл, И. Клычникова, Дж. Лампетти, М. Ланделл, М. Скатаста, М. Турман. – Москва: Всемирный банк. Департамент Европы и Центральной Азии, 2003. – 102 с.
7. История Вооруженных Сил Кыргызской Республики: К новому облику армии // Міністерство оборони Киргизької Республіки. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.kg/ru/armed-forces/history.html>.
8. Куртов А. Влияние глобального экономического и финансового кризиса на деятельность центральноазиатских стран-участниц ШОС / А. Куртов // Стратегия развития ШОС и политика России в этой организации. – Москва: ИДВ РАН, 2012. – С. 112-127.
9. Лузянин С.Г. Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004-2008) / С.Г. Лузянин. – Москва: АСТ; Восток-Запад, 2007. – 447 с.
10. Морозов Ю.В. Сотрудничество стран ШОС в гуманитарной области: существующие российские проблемы и возможные пути их решения / Ю.В. Морозов // Стратегия развития ШОС и политика России в этой организации. – Москва: ИДВ РАН, 2012. – С. 147-170.
11. Оперативный сбор КСБР ОДКБ // Міністерство оборони Киргизької Республіки. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.kg/ru/ministry/news/159-sbor-ksbr-odkb.html>.
12. Оролбаев Э.Э., Валентини К.Л. Современное использование водного фонда и перспективы развития водопользования в Кыргызской Республике на период до 2025 года / Э.Э. Оролбаев, К.Л. Валентини // Кыргызстан – 2025. Стратегии и сценарии развития. – Бишкек: МИСИ; Фонд им. Ф. Эберта, 2005. – С. 257-276.
13. Открытие Панфиловской дивизии // Міністерство оборони Киргизької Республіки. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.kg/ru/ministry/news/164-otkrytie-panfilovskoj-divizii.html>.
14. Панфилова В. Пекин поможет Душанбе обрести энергетическую независимость / В. Панфилова. // Офіційний сайт ШОС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infoshos.ru/ru/?idn=9103>.
15. Свечников А., Чаплинский С. Введение / А. Свечников, С. Чаплинский // Центральная Азия. Геополитика и экономика региона. – Москва: Ин-т стратегических оценок и анализа, 2010. – С. 3-10.

16. Серебрякова Н.В. Многофакторный анализ интеграционного потенциала ШОС / Н.В. Серебрякова // Стратегия развития ШОС и политика России в этой организации. – Москва: ИДВ РАН, 2012. – С. 54-76.
17. Совместное антитеррористическое командно-штабное учение «Иссык-Куль – Антитеррор-2007» // РАТС ШОС: Новости от 01.06.2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ecrats.com/ru/rats_activity/counterterrorist_trainings/1359.
18. Хартия Шанхайской организации сотрудничества (07.06.2002) // Офіційний сайт ШОС. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.infoshos.ru/?id=33>.
19. Холоден П. Динамика изменения внешних устремлений в отношении региона / П. Холоден // Центральная Азия. Геополитика и экономика региона. – Москва: Ин-т стратегических оценок и анализа, 2010. – С. 183-200.
20. Холоден П. Общие региональные интересы центральноазиатских государств / П. Холоден // Центральная Азия. Геополитика и экономика региона. – Москва: Ин-т стратегических оценок и анализа, 2010. – С. 200-217.
21. Целикин А. Взаимоотношения государств Центральной Азии. Конфликтный потенциал региона / Целикин А. // Центральная Азия. Геополитика и экономика региона. – Москва: Ин-т стратегических оценок и анализа, 2010. – С. 99-121.
22. Целикин А. Динамика изменения расстановки внутренних сил / А. Целикин // Центральная Азия. Геополитика и экономика региона. – Москва: Ин-т стратегических оценок и анализа, 2010. – С. 178-183.
23. ШОС затвердила порядок розширення організації. Для Ірану дорога закрыта // NEWSru.ua. Новини від 11 червня 2010 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://palm.newsru.ua/world/11jun2010/shos.html>.
24. Янукович: Україна хоче стати спостерігачем у ШОС // Інформаційне агентство УНІАН. Новини від 25.08.2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unian.ua/news.html>.
25. Masuda Masayuki. China's SCO Policy in the Regional Security Architecture. The SCO in Search for External Relations / М. Masuda // Concept Building for Future Relations with the United States: Dialogue Partners. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tokyo-foundation.org/en/articles/2010/china2019s-sco-policy>.